

FRAZEOLOGIYA TILSHUNOSLIK VA MADANIYATSHUNOSLIK
OBYEKTI SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7618495>

ELSEVIER

Nurullayeva Umida Baxtiyor qizi

2- bosqich magistranti, Buxoro Davlat Universiteti
E-mail: umidanurullayeva422@gmail.com

Received: 07-02-2023

Accepted: 08-02-2023

Published: 22-02-2023

Abstract: Zamonaviy fan frazeologiyaga tilshunoslik va madaniyatshunoslik obyekt sifatida qaraydi. Hozirgi ilm-fan taraqqiyoti sharoitida frazeologiya fanida allaqachon shakllangan nazariy asosga ega yangi amaliy metodologiyani ishlab chiqish muhim rol o'ynaydi.

Keywords: frazeologiya, lingvistik tadqiqotlar, frazeologik butunlik, frazeologik, frazeologik chatishma, frazeologik qo'shilma

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Received: 07-02-2023

Accepted: 08-02-2023

Published: 22-02-2023

Abstract: В настоящее время развитие такого лингвистического направления, как фразеология, основано на дифференциации методов и предмета ее исследования. В условиях развития современной науки важную роль в науке о фразеологии играет разработка новой практической методологии с уже сформированной теоретической базой. Современная наука рассматривает фразеологию как объект лингвистики и культурологии

Keywords: Фразеология, лингвистическое исследование, фразеологическая целостность, фразеологизм, фразеологическое сочетание, фразеологическое сочетание.

About: FARS Publishers has been established with the aim of spreading quality scientific information to the research community throughout the universe. Open Access process eliminates the barriers associated with the older publication models, thus matching up with the rapidity of the twenty-first century.

Frazeologiya mustaqil ilmiy fan maqomini 20-asr o'rtalarida oldi. Frazeologlarning vazifasi alohida tillarning frazeologik materialini ularning o'ziga xos xususiyatlariga urg'u bergan holda tavsiflashdir. Frazeologiya so'zining o'zi yunoncha fraza - tushuncha, ifoda va logos- so'z, ta'limot so'zlaridan olingan. V.N. Yartseva tomonidan tahrir qilingan lingvistik ensiklopedik lug'atga ko'ra, "frazeologiya" tushunchasining birinchi ta'rifi quyidagicha: Frazeologiya - tilshunoslikning frazeologik birliklar - turg'un idiomatik so'z birikmalarini o'rganish bilan shug'ullanadigan bo'limi. Boshqa tomondan, frazeologiyani til tarkibidagi frazeologik birliklarning jamlanmasi deb ham atash mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, frazeologik tizimda antropotsentrizm, ya'ni shaxsga qaratilgan semantik yo'nalishda ifodalanadi. Frazeologik birliklarni tahlil qilish quyidagi xususiyatlarni ochib beradi: bir tomondan, tilga mansubligidan qat'i nazar, insoniyat jamiyatiga xos bo'lgan xususiyatlar, ikkinchi tomondan, faqat ekstralingvistik omillar bilan bog'liq xususiyatlar.

"Frazeologik birlik" tushunchasini tilshunoslik nuqtai nazaridan ko'rib chiqing. A.V. Kuninning so'zlariga ko'ra "frazeologik birliklar leksemalarning to'liq

yoki qisman ko'chma ma'noli turg'un birikmasidir." Tor ma'noda frazeologiya so'zning leksik ma'nosini tahlil qilishning asosiy mezon sifatida tanlab, turg'un birikmalarni o'rganadi. Frazeologiya keng ma'noda frazeologik birliklarni turlari, tuzilishi, semiotik vazifalarini hisobga olgan holda o'rganish bilan shug'ullanadi.

"Frazeologik birlik" tushunchasi tilshunoslar tomonidan ma'no jihatdan bog'langan so'z birikmalarining umumiy nomi sifatida ta'riflangan bo'lib, ular nutqda leksik-grammatik tarkib va semantik tuzilishning qat'iy nisbatida takrorlanishi bilan boshqa sintaktik konstruksiyalardan farqlanadi.

Frazeologik birliklar quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- kompozitsiyaning murakkabligi;
- semantik birlik,
- kompozitsiyaning barqarorligi va strukturaning o'tkazmasligi;
- takrorlanuvchanlik (nutqda muntazam takrorlash),
- grammatik shaklning barqarorligi.

Morfologik darajada frazeologizmlar nutqning turli qismlari vazifasini bajaradigan birliklar sifatida qaraladi. Ushbu xususiyatga ko'ra frazeologik birliklar quyidagilarga bo'linadi.

-substansiv (Otning vazifasini bajaradi): ko'z qorasi (farzand), ko'z bo'yamachik (aldash); a windbag (ko'p gapiruvchi kishi, vaysaqi), a dead ringer (aniq nusxasi);

-sifatdosh (Sifatning vazifasini bajaradi): terisi qalin (beg'am), dunyoni suv bossa to'pig'iga chiqmaydigan (beparvo); as weak as a cat (butunlay charchagan), dead and buried (uzoq o'tib ketgan, ko'milgan);

-fe'l: ko'ngil qo'yimoq(sevmoq), ko'zi yetmoq (tushunmoq, bilmoq) twiddle one's thumbs (bekorchilik qilib o'tirmoq), take the road (yo'lga chiqmoq);

-ravish: yeng shimarib (astoyidil), bosh ko'tarmay (tinmay); at the nick of time (ayni vaqtida), higher than a kite (g'ayrioddiy kuch bilan);

-Undov gaplar: O'zingizni bosing! Take it easy! (Tinchlaning!);

-bog'lovchi: on the other hand (boshqa tomondan);

Leksik darajada, an'anaviy tarzda, semantik xususiyatga ko'ra, frazeologik birliklar V.V. Vinogradovning tasnifiga ko'ra frazeologik butunliklar, frazeologik chatishmalar va frazeologik qo'shilmalarga bo'linishi mumkin deb hisoblanadi.

Frazeologik butunliklarga tarkibidagi so'zlarning ma'nolariga bog'liq, shularga asoslangan umumlashiruvchi ko'chma ma'noli turg'un frazeologik butunliklar kiradi. Ko'pgina frazeologik butunliklarda, iboraning umumiy ma'nosi tarkibidagi konkret, to'g'ri manolarini bevosita ko'rsatib turmaydi. Quyidagi sabablarga ko'ra bu holat vujudga keladi:

1. Frazeologik butunlik o'zi paydo bo'lgan yo'nalishdan oshqah sohaga ko'chirilganda: mum tishlamoq frazeologik birligi dastavval kasblarga oid ibora

edi. Hozirda esa "gapirmaslik" ma'nosida ishlatiladi.

2. Frazеologik butunliklar asosini mubolag'a, bo'rttirish tashkil etganida: o'zi ham qirq qozonning qulog'ini tishlaydi.

3. Frazеologik butunliklar insonlarning ruhiy holatini, mavhum tushunchalarni ifoda etganida: qovog'idan qor yog'moq, fig'oni falakka chiqmoq;

Frazеologik chatishmalar – frazeologik birlikdan kelib chiqadigan ma'no uning tarkibidagi so'zlarning ma'nolarini anglatmaydigan, ular orasida potensial bog'lanish mavjud bo'lmaydigan ko'chma ma'noli turg'un iboralar: o'pkasini qo'ltiq'lamoq, qo'lni yuvib qo'ltig'iga urmoq; Frazеologik chatishmalarni bir tildan boshqasiga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilib bo'lmaydi. Tarjima jarayonida ularning muqobil variantini toppish kerak bo'ladi, aks holda tarjima ma'nosi buziladi. Bu xususiyat frazeologik chatishmalardagi asosiy xususiyat hisoblanadi.

Frazеologik qo'shilmalar. Komponentlardan birining ko'chma ma'nosiga asoslanadigan va komponentlarga xos mustaqil ma'no markazlarini saqlab qoladigan uyushmalar frazeologik qo'shilmalar deyiladi. Masalan: aqli bor chaynaydi gapning tuzini ("Folklor"dan)

Frazеologik qo'shilmalar tarkibidagi komponentlar ko'pincha aniqlovchi-aniqlanmish munosabatida bo'ladi: g'alabaning kaliti, yigitlarning guli, og'ir yigit.

Zamonaviy tilshunos-frazeologlar grammatik frazeologik birliklarni ham alohida guruhga ajratadilar. Quyida biz ushbu turlarning ta'riflarini A.N. Baranovning "Frazеologiya nazariyasi aspektlari" kitobi materiallariga asoslanib beramiz.

Idiomalar - so'z birikmalari va predikativ birliklar bo'lib, ularning ma'nosi ularni tashkil etuvchi elementlarning ma'nosiga mos kelmaydi. the cloven foot (shaytoniy o'ylov), coffee and cakes (kam daromad) va h.k.

Kollokatsiyalar-ibora tuzilishiga ega zaif idiomatik birliklar bo'lib, umda semantik jihatdan asosiy komponent o'zining to'g'ri ma'nosida qo'llaniladi. Masalan, get into somebody's clutches (kimningdir qo'lga tushmoq), the minion of fortune (taqdirning yordamchisi) va h.k.

Maqollar-o'z ma'nosida jamiyat g'oyalarini aks ettiruvchi, tavsiya va maslahat semantikasini o'z ichiga olgan frazeologik birliklardir va ular qiyosiy diskursiv mustaqilligi bilan ajralib turadi. Masalan, «Aytilgan so'z, otilgan o'q», "Ayron osh bo'lmas, nodon bosh", "A stitch in time saves nine" (Qolgan ishga qor yog'ar, vaqtida bajarilgan ish ko'p vaqt va mehnatni tejaydi.), "Don't trouble the trouble until it troubles you" (Не буди лихо, пока оно тихо) va h.k.

Matal – muayyan hayotiy hodisani aniq va to'g'ri belgilab beradigan obrazli ifoda, ibora. Matalda o'xshatish, taqqoslash, kinoya, qochiriq so'z kabi badiiy vositalardan foydalaniladi. Majoziy iboraning o'z asl ma'nosi bilan ko'chma ma'nosi o'rtasida yaqinlik, mantiqiy bog'lanish bo'lishi lozim. Matal bir yoki bir

necha jumladan tuziladi, ular orasida qofiyalanish hamisha ham saqlanmaydi. Masal "Shamol bo'lmasa, daraxtning shoxi qimirlamas", "Qizim senga aytaman, kelinim sen eshit" va boshqa.

Aforizm xarakteriga ega iboralar- manbasi ma'lum bo'lgan turli ko'rinishdagi turg'un iboralar. "to be or not to be" (U. Shekspir "Gamlet" asaridan) "One learns people through the heart, not the eyes or the intellect" (Insonlarni qalbi orqali tanishadi, ko'zi yoki intellekti orqali emas, Mark Tven, amerikalik yozuvchi, jurnalist).

Leksik tarkib birliklari sifatida frazeologik birliklar stilistik xususiyatga ega. Konnotatsiyaning funksional-stilistik komponenti frazeologik birlikning muayyan bir nutq uslubiga mansubligi, qo'llanilishi va keng tarqalganligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar frazeologizmlarni stilistik jihatdan neytral (например, temir yo'l, ochiq ovoz berish, from time to time (vaqt vaqti bilan), far and away (anchagina) va stilistik bo'yoqdorlikka ega frazeologik birliklarga bo'lishadi. Stilistik bo'yoqdorlikka ega frazeologik birliklar tilda eng ko'p tarqalgan, chunki bunday birliklar so'zlashuv nutqiga xos.

Masalan, so'zlashuv nutqidagi frazeologizmlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin: til suyaksiz, tarvuzi qo'ltig'idan tushdi, carry me out (hayotda ishonmayman, juda ham hayron qolish ma'nosida), like a bat out of hell (nihoyatda tezlikda) va boshqalar.

Boshqa stilistik uslublarni ifodalaydigan frazeologizmlar ham uchraydi:

-ilmiy uslub: o'ng qo'l qoidasi, earth fault (tuproq xatosi) (fizika), bozorning ko'rinmas qo'li (iqtisod), ko'z olmasi (anatomiya), school-leaving certificate (shahodatnoma) (ta'lim), va boshqalar.;

-rasmiiy uslub: kun tartibi, transport vositasi, put into operation (yo'lga qo'yimoq), take place (sodir bo'lmoq) va boshqalar;

-publististik uslub: jonli efir, people of good will (yaxshi niyatli odamlar), to beat the air (igna bilan quduq qazish) va boshqalar;

-badiiy uslub: bir jon bir tan bo'lmoq, tayyor oshga bakovul, to blow up the bridge (o'tmish bilan butunlay aloqani uzmoq ma'nosida), to leave this world (dunyodan o'tmoq) va h.k.

Frazeologik ma'no

Hozirgi zamon tilshunos olimlari frazeologik ma'no muamosiga ko'proq e'tibor berishadi. Har bir frazeologik birlik minimal semantik komponentlarning o'ziga xos to'plami - sema bilan tavsiflanadi. Tahlil qilingan materiallardan shu ma'lum bo'ladiki, frazeologik ma'mo leksik ma'nodan farq qiladi. Bundan tashqari, aksariyat hollarda, frazeologik ma'no ko'chma ma'no bo'lib, so'zlarning nominativ ma'nolari asosida shakllanadi. Bundan kelib chiqadiki frazeologik ma'no, fraza tarkibidagi predmet bilan bilvosita bog'lanadi.

Frazeologik ma'noni tushunish uchun, frazeologik birliklarning tarkibiy qismlariga e'tibor qaratish lozim, chunki frazeologik ma'no komponent asosga ega, ayrim hollarda esa frazeologik birlikning ma'nosi uning tarkibiy qismlarining zaiflashgan ma'nosi bilan belgilanadi. Faqat ayrim hollarda frazeologik birliklarning ma'nosini komponentlarning bevosita ma'nosi orqali aniqlash mumkin. Hozirgi zamon tilshunosligining ta'kidlashicha, frazeologik ma'no tarkibida quyidagi makrokomponentlarni ajratish mumkin: denotativ, belgili, konnotativ va etnomadaniy. Denotativ komponent belgi asosida ajratiladi va frazeologik birliklarni voqelik ob'ektlari bilan bog'laydi.

Tadqiqotchi N.N. Kirillovaning ta'kidlashicha, tarkibiy qismlardan biri real olamning ob'ektiv munosabatlarida, ikkinchisi aqliy tushunchalarda joylashgan bo'ladi. Xo'sh, "juda ham tez" ma'nosidagi frazeologizmlarga: "around the corner", "near at hand" iboralarini misol keltirish mumkin. Bu juft sinonimlar denotat bilan to'g'ridan to'g'ri bog'lanishga ega. Bunday aloqani yana tuyani dumi yerga tekkanda va when pigs fly, hech qachon sodir bo'lmaydigan hodisani aytganda ham ko'rish mumkin.

Ma'noli komponent umumlashgan konseptual mazmuni ifodalaydi, ma'no obrazlilikini shakllantiradi. Konnotativ komponent frazeologik birlikning ekspressiv-stilistik, obrazli-ekspressiv, emotsional va rang imkoniyatlarini qamrab oladi. Ushbu ta'rif frazeologik birlikdagi konnotativ komponentning shaxsning ushbu ob'ekt yoki hodisaga munosabatini bildirishga imkon berishini ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash kerakki, frazeologik ma'noni hech qanday tarzda uning tarkibiy qismlarining mexanik yig'indisi sifatida ko'rib chiqish mumkin emas.

Frazeologik birliklarning semantik tuzilishini barcha elementlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan mikrotizim sifatida ifodalash mumkin.

Shunday qilib, frazeologik ma'no deganda butun frazeologik iboraning umumlashgan ma'nosi asosida shakllangan ma'noning yangi semantik umumlashgan turi tushuniladi, degan xulosaga kelish mumkin.

Xulosa.

Frazeologik ma'noning asosiy belgilari sifatida baholovchilik, jonlanish va intensivlik semalarining integrallashganligiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar mazmun jihatidan asosan his-tuyg'ular va kechinmalar sohasini, shuningdek, har xil baholash turlarini qamrab oladi. Maksimal kontekstual bog'liqlik baholashni pragmatik ma'noni aniqlashning eng qiyin turlaridan biriga aylantiradi. Shuning uchun uni o'rganish tilshunoslik fanida muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Osinovaya A.O. ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ СПЕЦИФИКИ СТРАНЫ ИЗУЧАЕМОГО ЯЗЫКА. Белорусский государственный университет, пр. Независимости 4,220030, г. Минск, Беларусь.
2. Kasares X. Введение в современную лексикографию. М.: Издательство иностранной литературы, 1958.
3. Teliya V. N. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
4. Dobrovolskiy D. O. Образная составляющая в семантике идиом // Вопросы языкознания. 1996. №1 (71-93)
5. Maslova V. A. Lingvokulturologik tadqiqotlar: Ucheb. dlya stud. un-tov. – М.: Akademia, 2010. – 208
6. Kunin A. V. Zamonaviy ingliz frazeologiyasi kursi: Xorijiy tillar fakulteti talabari uchun o'quv qo'llanma. – М.: Feniks, 1996. – 381